

Nederlanden door Frankrijk kwamen de Bergen van Barmhartigheid in zes steden definitief onder de Franse kroon.

In het vijfde hoofdstuk dat over de financiële aspecten handelt, wordt uiteengezet hoe de boekhouding van de Bergen in elkaar zat en hoe via de emissie van renten kapitaal werd aangetrokken. Dit laatste geschiedde door de verkoop van erf- en/of lijfrenten. In 1650 was voor ruim acht miljoen gulden aan erfrenten uitgegeven. De hoge jaarlijkse rentelast hierop zou de Bergen na verloop van tijd in financiële moeilijkheden brengen. Een minder drukkend systeem was de emissie van lijfrenten, waarmee de Bergen zich geen eeuwigdurende verplichtingen op de hals haalden. Een interessante vraag, die nog nader onderzocht zal moeten worden, is waarom de in 1635 te Rotterdam opgerichte Bank van Lening en de in 1614 gestichte Amsterdamse Bank van Lening reeds spoedig al het opgenomen vreemd kapitaal konden aflossen en de door Cobergher ingestelde Bergen van Barmhartigheid op het eind van de achttiende eeuw nog met 3,5 miljoen gulden aan vreemd kapitaal belast waren.

In de laatste drie hoofdstukken wordt ingegaan op de beleningsverrichtingen. Allereerst is het beleenbedrijf als zodanig aan de orde: de techniek van het belenen, lossen en verkopen van panden. Nagegaan wordt welke maatschappelijke groepen een beroep deden op de door de Bergen van Barmhartigheid aangeboden diensten en wat voor soort panden daarbij betrokken waren. Door de volledig anonieme afhandeling van de belening is het niet mogelijk onderzoek te doen naar de socio-professionele samenstelling van de cliëntèle. Wel is vast te stellen mede op basis van de beleende panden, dat de beleners uit alle lagen van de maatschappij afkomstig zijn. Uitgesproken armenleenbanken waren de Bergen van Barmhartigheid dus niet. Wel domineerde de groep van minvermogend tot arm.

In het zevende en achtste hoofdstuk worden de beleningsverrichtingen gereconstrueerd en geanalyseerd. Dit gebeurt vanuit de invalshoeken van de lange, middellange en korte termijn. Voor de eerste benadering is een serieel analyseerbaar databestand opgebouwd. Via een seriële analyse is een lange termijnbeweging vast te stellen zowel wat de beleningen als de lossingen en verkopen betreft. De interrelatie daarbij en de seizoenfluctuaties worden bij de interpretatie betrokken. Van belang is een correlatie te vinden tussen de omvang van de beleningsverrichtingen en de levensstandaard om zodoende tot een 'graadmeter van ellende' te komen. Na de lange termijnbeweging van de beleningsverrichtingen worden deze vervolgens geanalyseerd vanuit de middellange en korte termijninvalshoek. Bij conjuncturele verarmingsprocessen valt een vermindering van de gemiddelde beleensom per bezwaard pand vast te stellen.

De grootste betekenis van de Bergen van Barmhartigheid is geweest, dat zij voor de bevolking een mogelijkheid schiepen tot het via pandlening verkrijgen van consumptief krediet tegen redelijke voorwaarden. Hiervan is veel gebruik gemaakt. De auteur heeft een knappe en boeiende studie geschreven en een waardevolle bijdrage geleverd door een onderbelicht gebleven stuk sociaal-economische geschiedenis aan een indringende analyse te onderwerpen.

H. F. J. M. van den Eerenbeemt

A. Capiteyn, *Een Vlaming ontdekte Afrika. Pieter Fardé. Feiten, fraude, fictie* (Passages; Leuven: Kritak, 1986, 200 blz., ISBN 90 6303 196 3).

Ondanks een wat hoog gegrepen titel, een mooi geïllustreerd boek dat ik met lichtjes in de ogen heb gelezen. 'De zaak Fardé', daar draait het om in wat de achterflap aankondigt als een 'histo-

thriller'. Een zoektocht naar fictie en feiten in het leven van de Gentse minderbroeder Pieter Fardé (1651-1691), toegespitst op de 'bloedstollende tribulaties' (dixit dezelfde achterflap) die hij beleeft in de jaren 1686-1690, als christenslaaf in Afrika.

André Capiteyn reconstrueert eigenlijk twee verhalen (of in een hem sierende bescheidenheid: waagt een poging daartoe): dat van Fardé en dat over Fardé. In een eerste deel leidt hij, langs bronnen en zowel romaneske als wetenschappelijke publikaties, de lezer binnen in zijn eigen kennismaking met het enigma en de feitelijk vaststaande contouren van de minderbroeder. Het raadsel wordt opgewekt door twaalf brieven—'kopieën en nog eens kopieën'—die het volgend reisschema suggereren: april 1686, Gent; mei, inscheeping in Amsterdam met als eindbestemming Jeruzalem om er te collecteren ten bate van het Heilig Land; augustus, eerste confrontatie met Algerse piraten in de buurt van de Azoren; oktober, een tweede confrontatie, ten zuiden van het eiland Kreta, ditmaal met gevangenschap als gevolg; verkoop als christenslaaf in Noord-Afrika met bestemming Agades (aankomst december 1686); na (onder andere) betaling van een losgeld, vertrekt Pieter (juli 1688) richting Sint-George d'Elmina; hij dwaalt echter af en wordt meegevoerd door een karavaan op weg naar Kongo en verder naar Angola; van daaruit vaart hij in oktober richting Elmina maar tengevolge van een schipbreuk strandt hij op een rotseland van de Sint-Helena-groep waar hij 342 dagen overleeft; daar wordt hij door rovers opgepikt die hem in december 1689 aan land zetten te Salé (Marokko); circa een jaar later arriveert hij in Hamburg; Gent ziet hij weer in januari 1691. Voorwaar een echte odyssee.

In deel twee publiceert Capiteyn de brieven op basis van de oudst bewaarde volledige uitgave van 1720 (Gent) en een inhoudelijk identieke editie van 1778 (Brugge). Zeven daarvan, nagenoeg integraal overgenomen, zijn in de ik-vorm geschreven (Pieter Fardé). De overige vijf, grotendeels samengevat, zijn van de hand van bevoorrechte getuigen. In een derde deel en een postscriptum plaatst de auteur — in de schaduw van Hercule Poirot als het ware — de vraagtekens, trekt hij mogelijke fantasierijke vervalsers en hun motieven na, schildert hij de piratenterreur op de Middellandse Zee en de vrijkoop van slaven, zoekt hij de sleutel in Agades. Zijn eindconclusie bevat enkele indicaties om de *Wahrheit* (minst problematisch: de gevangenneming van Pieter) te onderscheiden van de *Dichtung* (vooral de Robinson Crusoe-episode), maar het woord 'mysterie' blijft levensgroot hangen.

André Capiteyn is een boeiend en knap verteller, bovendien een gedreven en minutieus archiefpluizer. Zijn zoektocht is nochtans opvallend onevenwichtig. Tegenover zijn uitvoerige aandacht voor mogelijke bevestiging of negatie van het Fardé-verhaal in de Middellandse Zee-ruimte en de Sahara via min of meer eigentijdse bronnen (waaronder ook Arabische kronieken) en recenter materiaal (vooral van de negentiende-eeuwse Heinrich Barth), richt hij zijn blik nauwelijks zuidwaarts naar 'Kongo' en 'Angola'. Zijn conclusie over die episode — 'tot in Angola doorgedrongen, wie weet' — wordt op geen enkele wijze toegelicht. Zij vormt de zwakste schakel in zijn hele reconstructiepoging. Dat is des te merkwaardiger vermits in het eerste deel van het boek uitdrukkelijk naar de twijfels van andere onderzoekers rond deze episode verwezen wordt, en de auteur zelf bovendien sensationele uitspraken daaraan verbindt zoals 'het zou de Gentse Franciscaan bij de hele groten rangschikken: de eerste blanke door Afrika, in Kongo, lang vóór Livingstone of Stanley' (47), en 'als eerste Europeaan zou hij dan bijna geheel Afrika hebben doorkruist, lang vóór de vastgelegde doortochten uit de 19de eeuw' (187). Over de blanke penetratie in het Kongo-bekken volgt verder geen woord, evenmin als over de beschikbare getuigenissen daarover (zoals bijvoorbeeld het reisverhaal van de Siciliaanse capucijn fra Luca da Caltanissetta die in december 1690 — dus slechts een goede twee jaar na het betwiste verblijf van broeder Pieter aldaar—in Angola aankomt en er nadien gedurende een

twaalfstal jaren het Kongo-koninkrijk doorreist!; dat reisverhaal is in het Frans vertaald door F. Bontinckin 1970).

Ook zijn bibliografie vertoont opvallende leemten op dat punt: zo ontbreekt zelfs het voor de hand liggende 'Vlaanderen in de wereld' deel 2, van Arthur Verthé, waarin de 'Pieter Fardé-legende' wordt vermeld. De merkwaardige, zeer inlandwaartse Kongo-situering op de kaart op pagina 67, passeert hij eveneens zonder commentaar. Typierend naar mijn gevoel tenslotte ook voor de te geringe analyse van de Afrikaanse context, zijn het feit dat hij weinig of niet ingaat op de reële lange afstandshandelsroutes en zijn veelvuldige hantering van de term 'Moor' zonder verdere duiding.

André Capiteyn vraagt weer aandacht voor Pieter Fardé en slaagt daarin op een boeiende manier. Dat is een grote verdienste. 'Geestdrift is een eenzaam avontuur' schrijft hij (11). Hij zal meer dan één lezer deelgenoot maken in zijn 'queeste'. 'Wie nieuwe elementen in de zaak Fardé weet te achterhalen, wordt vriendelijk verzocht deze mee te delen' (4): een oproep om achter te staan.

W. Blondeel

G. Cerny, *Theology, Politics and Letters at the Crossroads of European Civilization. Jacques Basnage and the Baylean Huguenot Refugees in the Dutch Republic* (International Archives of the History of Ideas CVII; Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1987, xiii + 354 biz., f160,- ISBN90 247 3150X).

Gerald Cerny, een Tsjechische historicus die zich in de Verenigde Staten vestigde, heeft zich van de vroege jaren zestig af verdiept in de lotgevallen en het werk van na 1685 uit Frankrijk geëmigreerde Hugenootse intellectuelen. De resultaten van die lange studie publiceert hij nu in dit mooie boek. Het is een boek van grote geleerdheid. Cerny heeft geen moeite gespaard en zijn documentatie verzameld uit Nederlandse, Zwitserse, Engelse, Deense en Franse archieven en bibliotheken. Hij heeft de onmetelijke boekwerken van zijn scribenten met toewijding doorgelezen en het langzamerhand tot gigantische proporties uitgegroeide corpus van moderne studies over zijn onderwerp zorgvuldig onderzocht. Het is duidelijk dat in dit boek een man spreekt die zijn stof beheerst en gezag bezit.

De hoofdpersoon is Jacques Basnage die in 1653 in Rouaan werd geboren als zoon van een Jurist en kleinzoon van een (in 1652 geadelde) formidabele calvinistische predikant-theoloog, en die in 1723 in Den Haag stierf. Jacques Basnage studeerde letteren en theologie, onder andere in Genève waar hij de zes jaar oudere Pierre Bayle leerde kennen en in Sedan waar hij Pierre Jurieu ontmoette — in 1684 werd hij diens zwager—en waar Bayle mede dank zij zijn invloed in 1675 filosofie mocht gaan doceren. De drie mannen zouden elkaar tien jaar later in Rotterdam opnieuw treffen. Van 1676 tot 1685 was Basnage predikant in Rouaan. In juni 1685 werd hij uit de stad verbannen (er waren in Rouaan van de ongeveer 5.500 protestantse inwoners uit 1640 toen nog maar 2.000 over), in oktober kreeg hij permissie het land te verlaten. Hij ging in Rotterdam wonen en werd al spoedig tot predikant in de Waalse Kerk benoemd. Hij bleef daar tot 1710; de rest van zijn leven bracht hij in Den Haag door, als predikant, onvermoeibaar auteur en een soort van diplomatieke tussenpersoon tussen raadpensionaris Heinsius die vertrouwen in hem had, en de Franse diplomatie. Deze laatste was hem blijkbaar ook erkentelijk voor zijn, ondanks Cerny's onderzoekingen nogal onduidelijke, inspanningen; in 1717 kreeg hij het recht